

ТВОРЧИСТЬ Г. С. СКОВОРОДИ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Перевидання друку 1773 року. Транскрипція, коментарі і дослідження Юрія Медведика. Серія: Історія української музики. Випуск 6: Джерела. – Львів, 2000. – 148 с.

7. Рабонець С. Кристинопільська Божя Матір. Місіонар 1994, № 1 (15). – С. 19 – 21.

8. Die Liederhandschrift F 19-233 (15) der Bibliothek der Litauischen Akademie der Wissenschaften. Eine kommentierte Edition von Dieter Hubert Stern [Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte, Reihe B: Editionen], Köln-Weimar-Wien 2000.

Любомира Ластовецька, доцент

кафедри методики музичного виховання і диригування
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ТВОРЧИСТЬ Г. С. СКОВОРОДИ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті йдеться про зв'язок музичної спадщини Г. Сковороди з розвитком сольної пісні з супроводом (пісні – романсу). Звертається увага на використання мислителем українського мелосу. Автор зупиняється також на дальшій долі сквородинівського надбання в музичній культурі.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день проблема поглибленого вивчення музичного доробку Г. Сковороди (1722 – 1794) і досі залишається відкритою. Перешкодою цьому є те, що багато творів мандрівного філософа не збереглося. А ті, які дійшли до нас, відомі не в оригіналі, а в переробленому варіанті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що постаті Г.С. Сковороди присвячено дуже багато розвідок, зокрема І. Табачникова, І. Стогнія, Л. Махновця, І. Головахи, Л. Бойко, В. Жижченко, І. Драча, С. Кримського та багатьох інших, більшість з аналізують його діяльність лише як філософа та літератора. Натомість розгляду питання “Сковорода – музикант”, його “музичній біографії” приділяється значно менше уваги. Тут насамперед хочеться виділити дослідження О. Шреєр-Ткаченко, І. Іваньо, С. Лісецького.

Мета статті – розгляд діяльності Г. Сковороди як музиканта, аналіз ролі та місця його музичної спадщини в історії української музики. Адже силою свого таланту мандрівний філософ дав поштовх для розвитку багатьох жанрів та форм професійної музики.

Виклад основного матеріалу. Творчість видатного українського поета і музиканта, філософа – просвітителя, письменника – гуманіста, байкаря і педагога, Григорія Савича Сковороди відіграла важливу роль у світовому літературному й філософському процесі. “Г. Сковорода займає почесне місце в пантеоні

діячів світової культури. Його цінна філософська і літературна спадщина виросла на рідному ґрунті, злита з соціальним і духовним життям українського народу другої половини XVIII ст., але в той же час міцно пов'язана з кращими досягненнями світової культури як свого часу, так і попередніх епох до античності включно” [2, 108].

Ще під час навчання в Києво-Могилянській академії, улюбленими предметами Г. Сковороди були музика і поезія. За велике музичне обдарування і чудові вокальні дані майбутнього філософа взяли до Придворної співацької капели в Петербург, де він дістав ґрунтовну на той час музичну освіту і звання “придворного уставщика”. Це звання надавали, як правило, найкращим співчим капели. Як пише С. Лісецький, – “Майже три роки Григорій перебував у Петербурзі... Хор щодня мав репетиції – шліфував репертуар, розучував нові твори, брав участь у всіх урочистих святах при царському дворі, у церковних службах, а також в оперних виставах...Він вдосконалював у капелі свої музичні знання – вивчав вокальну (хорову) та оперну музику” [1, 95]. Саме в Придворній капелі він склав мелодію духовної пісні “Їже херувими”, яку й досі співають по багатьох українських церквах.

Як згадують сучасники, Сковорода володів грою на декількох музичних інструментах: бандурі, флейті, сопілці, гусях та інших, мав здібності і до образотворчого мистецтва. Він не тільки складав, а й сам співав свої пісні, акомпануючи собі на якомусь інструменті.

ТВОРЧИСТЬ Г. С. СКОВОРОДИ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Відзначаючи надзвичайно важливу роль, яку відіграв Григорій Савич Сковорода у розвитку української музичної культури XVIII століття, О. Шреер-Ткаченко наголошує: “Пісні Г. Сковорода – новий і значний етап в розвитку камерної вокальної музики, зокрема, пісні – романсу... Сковорода ніколи не був дилетантом, в його особі поєдналися талановитий поет, композитор і професійний музикант – виконавець. Свої вірші він мислив і складав як твори музично-поетичні... Його музична мова, зберігаючи деякі елементи старого стилю кантів, найбільше тяжіла до народнопісенного мелосу. Водночас його пісні знаменують народження нового жанру – сольної пісні з інструментальним супроводом, що багатогранно відображала духовний світ людини” [3, 90].

Мандруючи Україною, займаючись просвітницькою діяльністю поета-філософа, Григорій Сковорода, безперечно, виконував функцію народного вчителя, “живої академії”: “Людина широких енциклопедичних знань, талановитий поет, співак і музикант, він завжди і всюди завойовував велику пошану і любов своїх товаришів і вихованців” [1, 97]. Не дивно, що багатогранність його творчого обдарування не завершувалася на досягненнях в галузі педагогіки, поезики і філософії.

Дослідники творчої спадщини Григорія Савича Сковорода стверджують, що він робив музичні переклади духовних псалмів і стихир, сповнених простою і величною водночас гармонією. “Якщо в київський та петербурзький періоди Сковорода-музикант виявив себе головним чином як автор кантів і культових творів – псалм, концертів, служб, то в Каврях¹ його цікавлять чисто світські жанри” [1, 97].

На жаль, єдиним зафіксованим у нотному записі прикладом духовної музики Сковорода є “Херувимська”. Це літургійний хоровий твір, восьмиголосна партитура якого сповнена прийомами імітаційної поліфонії, контрастними зіставленнями. Мелодичні лінії насичені лірико-наспівними інтонаціями, характерними для українського мелосу. Стилiстично “Херувимська” близька до жанру партесного концерту і з точки зору композиторської техніки є майстерно виконаний, довершений музичний твір.

Проте, безперечно, найціннішим внеском Григорія Савича Сковорода в розвиток української музичної культури залишається феномен органічного інтегрування його творчості у фольклор. Слава мандрівного філософа –

музиканта розповсюджувалася з неабиякою швидкістю. Його духовні вірші і канти, іменовані “псалмами”, звучали по всій Україні. Як правило, їх виконували мандрівні співці – бандуристи.

Як зазначає С. Лісецький, – “Вплив творчості Г. Сковорода на розвиток пісні й канта надзвичайно великий. Найперша його заслуга полягає в тому, що він розширив тематику і коло образів згаданих жанрів” [1, 97].

Творча спадщина Сковорода починала своє автономне існування з тієї ж миті, як потрапляла до репертуару мандрівних співців. Народні просвітники вносили до “псалмів” свої зміни, імпровізаційні моменти, експромти. Зазвичай, більшою мірою це стосувалося поетичного тексту, але, безперечно, музика теж видозмінювалась.

Творчі здобутки Григорія Савича Сковорода були спрямовані насамперед на просвітницьку діяльність. Той факт, що твори Сковорода поширювались, в основному, шляхом усної традиції, і є підтвердженням правильно обраного руслу його педагогічних методів.

Для того, щоб глибше збагнути феноменальну здатність музичних надбань Григорія Сковорода до адаптації, так званого “проростання” в різних пластах української музичної культури, слід ознайомитися із його збіркою духовної лірики “Сад ознайомлених пісень”. Ця збірка стала видатним явищем української культури. Вже сама назва викликає музично-пісенні асоціації. Мелодії до поетичних текстів були написані самим Сковородою. На жаль, лише декотрі з них збереглися до наших днів з фактичним підтвердженням авторства, а деякі продовжують своє існування у збірках українського фольклору. І це не є випадковим збігом обставин чи історичним непорозумінням, адже у ряді віршів – пісень із збірки більш ніж виразним є фактор народнопісенного лексикону, ритміки, мелодичних зворотів.

Незважаючи на те, що вже минуло більше, аніж два століття з моменту створення Сковородою пісень, кантів та духовних концертів, вони продовжують звучати й сьогодні. Але склалося так, що найбільш витривалими в історичних перипетіях виявилися наступні три музичні композиції: колядка “Ангели, снідайтеся”, славнозвісний кант “Всякому городу нрав і права” та лірико – побутовий романс “Стоїть явір над горою”. Всі ці три твори значною мірою відображають провідні тенденції розвитку українського музичного мистецтва XVII – XVIII століть.

Музична будова канту – колядки “Ангели,

¹Кавраї – село на Черкащині, де Сковорода служив в С. Томари домашнім учителем.

ТВОРЧИСТЬ Г. С. СКОВОРОДИ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

снідайтеся” (4-та пісня “Саду...”) – шістнадцятитактовий період асиметричної будови. Фактурно ця колядка цікава тим, що до традиційного триголосного викладу музичного матеріалу був доданий четвертий голос. Проте послідовно витримана акордова вертикаль і дублювання у двох верхніх голосах (терцові паралелізми) підтверджують кантовий виклад колядки.

Особливе місце у пісенній спадщині Сковороди належить сатиричному кантові “Всякому городу нрав і права” (10-та пісня), увіковіченому Іваном Котляревським у “Наталці Полтавці” для характеристики негативного персонажа пана Возного. Ця пісня вперше прозвучала зі сцени Полтавського театру в 1819 році. Вона зберегла своє значення в усіх редакціях музики “Наталки Полтавки”, аж до однойменної опери основоположника української класичної музики М. Лисенка.

“Сковорода розширив коло тем пісенної творчості, – пише С. Лісецький, – дав новий поштовх для розвитку її поетичної і музичної мови, помітно наблизив її до фольклору. Він був попередником І. Котляревського – зачинателем нової української літературної мови” [1, 102].

Незалежно від часу появи, ці твори виявляють велику спорідненість, зберігаючи, очевидно, ознаки сквородинського канта: тридольний розмір, неквапливість, обертання мелодії в межах октави навколо тоніко-домінантових центрів, дещо риторичний характер інтонацій, де періодична повторність окремих мотивів і зворотів цілком відповідає змістові тексту, в якому повторюється одна і та ж думка. Інколи інструментальний супровід бандури прямо пов’язаний з кантовою традицією: верхні голоси, дублюючи мелодичну лінію, викладені паралельними терціями, в той час, як бас проводить гармонічну лінію в тоніко-домінантових співвідношеннях акордів.

Єдина з відомих сьогодні пісень Сковороди, надрукованих з мелодією ще за життя філософа – музиканта, – одnogолосний псалм “Ах, ушли мої лета”. Навколо визнання цієї пісні “сковородинською” вирувало немало пристрастей. Сумніви виникали, в основному, через відсутність її в збірці “Саду божественних пісень”.

Проте народ, донісши цю пісню майже до наших днів у репертуарі мандрівних співців, від покоління до покоління передає її під назвою “сковородинської”. Очевидно, ченці записали її від старців-музикантів, звернувши увагу на філософсько-моральний аспект поетичного тексту, дещо видозмінивши його. Акценти було зміщено

в бік містичної, підкреслено релігійної сфери. Мелодія також зазнала змін. Прагнучи наблизити пісню до церковних наспівів, позбавити її народного колориту, темп було значно сповільнено за рахунок довгих тривалостей, згладжених інтервальних ходів.

Для мелодії цієї пісні в усіх варіантах характерний діатонізм (навіть у кадансах уникається гармонічний ввідний тон), що створює посилене враження розважливого філософського споглядання, строгої ходи. Присутніми є також орнаментальні оспівування доміантового тону. Темп виконання у різних записах варіюється від Andante до Adagio, і навіть Grave.

Окрему сторінку композиторської спадщини Сковороди представляють два вокальні твори, що беруть свій початок у 18-й пісні “Саду божественних пісень”. Це: “Ой, ти птичко, жовтобоко”, яка стилістично наближена до ліричної пісні, та “Стоїть явір над горою” у жанрі народно-побутового романсу, який наближений до українського міського побутового романсу. Слухач поринає тут у лірико-філософські роздуми, навіяні магічною красою природи, і водночас мріями про звичайне людське щастя. Друга частина пісні починається на словах – “Буйні вітри повівають” з широкого висхідного ходу на октаву, що не є типовим для пісень селянської традиції. Риси романсовості виразно виявляються, перш за все, в інтервальному мелодичному просторі. Мова йде про і характерні для української музичної лірики нисхідні секстові ходи. Типовими для цього жанру є також заокруглені завершення фраз, симетричність побудови. У цьому творі чітко простежується органічне синтезування народно-пісенних джерел із професійними навиками автора та міським середовищем. Обидві пісні виконуються з інструментальним супроводом, тобто схематично є соло з акомпанементом. Саме цей фактор є вагомим внеском Григорія Сковороди у формування і розвиток нового вокального жанру XVIII століття – сольної ліричної пісні – романсу.

Висновки. Сковорода був пристрасно закоханий у музику. Подорожуючи шляхами рідної землі, філософ залишився у пам’яті людей і як просвітник-музикант. Як істинний син українського народу, він з колиски увібрав в себе любов до пісні, яка є однією з ознак нашої ментальності.

“Музика, пісня, – писала дослідниця О. Шреєр-Ткаченко, – стали для Сковороди одним з важливих засобів висловлення і поширення своїх філософських ідей, соціальних поглядів. Він бачив у мистецтві не розвагу, а шлях до людського серця, до пробудження людської думки” [3, 17].

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНОЇ ПОЗИЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Творчий спадок Г. Сковороди багатогранний. Він охоплює найрізноманітніші аспекти людського життя: науку, релігію, культуру, мистецтво. Важливим є те, що всі ці грані опираються на спільний центральний стрижень, який розглядає проблему природи людини та її призначення. Цей стрижень містить в собі і сам образ Г. Сковороди, що підтвердив практикою життя силу свого вчення.

Згадуючи про внесок Григорія Савича Сковороди в національну музичну культуру України, можна впевнено сказати, що його талант дав поштовх для розвитку надзвичайно колоритних музичних жанрів, таких, як міський побутовий романс та сатирична пісня. Жанрів, без яких, можливо, не було б тієї “родзинки” в

творчості М. Лисенка та С. Гулака-Артемовського. Не було б тієї філософської магії, яка вабить композиторів ХХ століття, і можемо бути певні, що ще не одне покоління композиторів намагатиметься пізнати такі глибокі і прості істини, донесені нам мандрівним музикантом.

1. Лісецький С.Й. *Українська музична література: Навч. посібник.* – К.: Муз. Україна, 1991. – 175 с.

2. *Сковорода Григорій: дослідження, розвідки, матеріали.* // Відпов. ред. В.М. Нічик – К.: Наукова думка, 1992. – 383 с.

3. Шреєр-Ткаченко О. *Григорій Сковорода – музикант.* – К.: Муз. Україна, 1972. – 96 с.

**Михайло Ковбасюк, доцент кафедри методики музичного виховання і диригування
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНОЇ ПОЗИЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Автор статті розглядає проблеми формування світоглядної позиції молоді засобами музичного мистецтва як такого, що створює унікальні умови людському загалу сприймати прекрасне в житті та культурі.

Постановка проблеми. У структурі людських художніх уподобань музика посідає перше місце за обсягом сприймання, випереджаючи інші види мистецтв. Вона виступає як самостійний вид або є компонентом багатьох інших синтетичних видів мистецтв. Формує середовище, створює унікальні умови людському загалу сприймати прекрасне в житті та мистецтві, допомагає людині стати шляхетною, впливає на всі сторони її психіки – уяву, почуття, думки, волю, здібності.

Визначаючи структуру мистецького світогляду, що містить у собі: “особистісний” мистецький світогляд творчої особистості, художнє світоспоглядання, художнє світовідношення ми візьмемо за основний об’єкт дослідження музичне мистецтво як унікальний фактор формування творчих здібностей особистості, яким є музичне мистецтво для становлення педагога-музиканта.

Для особистості характерним є яскрава саморегуляція сприйняття, її спрямованість на розв’язання будь-якої проблеми або завдання, високий рівень зосередженості, її тривалість і

стійкість; висока чутливість до подразників; здатність сприймати неточності, відхилення, незвичайність та унікальність властивостей об’єкта; здатність помічати зв’язки між ознаками, яких формально не існує; здатність сприймати комплексно, помічаючи головне, істотне; уміння звільнитися від фіксованої установки, сприймати самостійно і неупереджено. Вона, немовби вбираючи навколишнє, становить цілісну картину побаченого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробці проблеми світогляду, виховання музично-естетичних здібностей засобами музики, художнього слова тощо присвятили свої праці вітчизняні та зарубіжні вчені – В. Ковалів, О. Рудницька, Г. Падалка, Л. Коваль, Т. Левченко, Б. Ліхачов, Г. Петрова, та ін. Аналіз сучасних досліджень у галузі музичної педагогіки надає нам можливість виявити нові підходи в науково-теоретичному обґрунтуванні моделей музично-естетичного виховання.

Виклад основного матеріалу. Розвивати почуття прекрасного, формувати здорові художні